

ÚTRŽKY Z HISTORIE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

MÁME NA ČEM STAVĚT

Petr Anderle

Dle nejnovějších statistik je v České republice registrováno celkem 48 885 občanských sdružení, obecně prospěšných společností, nadací a nadačních fondů. Obecně je označujeme jako nestátní neziskové organizace. Kde se vzaly? Kdo jsou jejich členové a co chtějí? Je jich hodně nebo málo? Z jakých tradic vzešly? Co je to občanská společnost? Nekopírují nějaké cizí vzory? Kdo je řídí? Jaké mají místo v politickém systému?

Tyto a podobné otázky se čas od času objevují nejen na stránkách tisku, ale i v nejrůznějších debatách týkajících se vývoje naší společnosti po roce 1989. Pochopitelně, že všechny tyto otázky jsou naprosto legitimní. Mnohé pak jsou odrazem nízkého historického, kulturního a právního vědomí občanů. Půl století našich moderních dějin bylo poznamenáno absencí základních demokratických práv občanů. Neboť prubířským kamenem stavu demokracie je faktické naplnění práva spolčovacím a shromažďovacím. Výrazným omezením těchto práv se stal mimo jiné i komunistický zákon č. 68/1951 Sb. "O dobrovolných organizacích a shromážděních" z 12. července 1951. Prováděcí pokyny ministerstva vnitra k tomuto zákonu obsahovaly i tuto větu: **Těžisko spolčování v lidové demokracii přechází na masové organizace. Měšťácké bezobsažné a samoučelné formy spolkaření jsou přežitkem.**

Připočteme-li k tomu stav nesvobody počínající rokem 1939, tak teprve po 51 letech, dne 27. března 1990 přijímá československé Federální shromáždění zákon č. 83/1990 Sb. „O sdružování občanů“ a zákon č. 84/1990 Sb. „O právu shromažďovacím“. První z těchto zákonů dává občanům velice demokratickou možnost sdružovat se, když dřívější termín spolek nahrazuje pojmem sdružení. Sdružení zákon charakterizuje jako spolky, společnosti, svazy, hnutí, kluby a jiná občanská sdružení, jakož i odborové organizace.

Značný rozvoj občanských aktivit po roce 1989 není náhodný. Je mimo jiné i výsledkem tradice, která je v nás velice silně zakódována. Pravdou je, že se o této tradici, jejíž odkaz bychom měli sebevědomě rozvíjet, ve veřejnosti mnoho neví. Proto vznikl tento miniseriál s výstižným titulkem MÁME NA ČEM STAVĚT.

CHOTKOVOU SILNICÍ

se milovníci nádherného pohledu na Prahu musejí vydat, aby shlédli město z Pražského hradu. Však se Karel hrabě Chotek jako nejvyšší pražský purkrabí o tento pohled velice zasloužil. „Teprve třicátá léta probouzejí Prahu jako kouzelným prutem. Hlavním čarodějem arci byla mocná a blahodárná tvůrčí vůle nejvyššího purkrabí Karla Chotka...“ napsal o sto let později Eduard Bass.

Kdybychom chtěli charakterizovat činnost Karla Chotka jazykem dneška, řekli bychom, že šlo o vysokého představitele státní správy, který bezmezně fandil a pomáhal neziskovému sektoru.

O tomto muži se toho mnoho neučí ani dnešní středoškolští studenti. A tak se sporadicky objeví zpráva o tom, že hrabě Chotek jako první začal používat novoročenky, ale již málo se ví o tom, že on to byl, kdo nechal skalnaté ostrohy povltavské osázet akáty, cesty císařské nechal vroubit topoly, založil aleje bubenečské a osadil novým stromovím Petřín. Nás zajímá to, že dal podnět k založení Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách (1833), když dva roky předtím povolil založení Matice české (1831). O potřebě založení Jednoty přesvědčil

císaře Františka I. a dosáhl jeho souhlasu. Pobočky její v jednotlivých krajích povoloval již sám. Podporoval stavbu škol, zakládal ústavy pro chudé, modernizoval nemocnice a lázně a dbal na to, aby obce a města vedly kroniky své činnosti. 19. století je klasickou dobou vzniku spolků. A spolek, to je forma vyjádření občanského sebevědomí. Spolek, to je líheň občanské společnosti.

Zmíněný již milovník nádherného pohledu na Prahu vděčí za své pocity i Spolku pro vysazování stromů k okrášení královského hlavního města Prahy a jeho okolí. Vznikl již v roce 1858. Nebyl zdaleka první ani poslední svého druhu. **Jen v letech 1895-1951 evidoval tzv. spolkový katastr pražského policejního ředitelství na území Prahy celkem 18 000 spolků a jim na roveň postavených organizací a sdružení.** Jak to vlastně všechno začalo?

Dnes řekneme občanské sdružení, nadace, obecně prospěšná společnost, ale historie zná desítky ekvivalentních názvů, z nichž mnohé jsou již dávno zapomenuty. Jmenujme si je tedy: barokní sodality, legie, literátské kůry, vzdělanecké akademie, tovaryšstva, bratrstva, cechy, salony. Aktivita občanská je třeba vidět i pod názvy jakými jsou: korporace, spolek, matice, beseda, měšťanská beseda, klub, jednota, společenstvo, obec, grémium, asociace, svaz, společnost, fond, sdružení, hromada, sbor, kolegium, aliance, řád, kongregace, komunita, kasino, ústav, akciová společnost, družstvo, syndikát, pořádek, koalice a mnohé další, dnes již nepoužívané a zapomenuté.

HISTORIE OBČANSKÝCH AKTIVIT

patří v našich dějinách k těm, na které můžeme být právem hrdí. Musíme o nich ovšem vědět. To, že se lidé sdružují do skupin, komunit, celků a stavů, je zcela přirozené. A tak vznikají regionální svazy šlechty, ochranné svazy měst, řemeslnické cechy a sdružení. Cechy představují korporativní typ spolčování - povinné členství na základě určitého znaku příslušnosti k řemeslu, k činnosti. Protikladem toho je asociativní typ spolčování - členové spolků se sdružují naprosto dobrovolně. Počátky asociativního principu je třeba hledat v době osvícenského myšlení. Ale již ve středověku se některá sdružení spolkům podobají - laická náboženská bratrstva, literátská bratrstva, mariánské družiny, učené vzdělávací a vědecké sodality. V našich zemích jsou již ve 13. století činěny pokusy o ustavení řemeslných organizací - cechů. Slovo cech (Zeche) v podstatě znamená řád, společenství. Pražští řezníci měli svá privilegia sdružovací již z doby Přemysla Otakara II. V roce 1365 Karel IV. potvrdil privilegia malířům (k nim patřili například i knihari). Bratrstvo malířů bylo v Praze ustaveno již v roce 1348. Podobné cechy vznikají v Evropě daleko později: 1401 Paříž, 1403 Londýn, 1502 Štrasburk.

V evropské kultuře 18. století přináší osvícenství myšlenky o volném sdružování. Formy spolčování, které přineslo dokonale organizované cechovní zřízení, zůstaly. S osvícenstvím přichází myšlenky o potřebě obecného prospěchu, vzdělávání, zlepšování duchovního stavu lidstva a schopností lidského poznání.

První osvícenská společnost vzniká v roce 1746 v Olomouci. SOCIETAS INCOGNITORUM ERUDITORUM (Společnost neznámých) byla označována dle zakladatele Josefa svobodného pána Petrasche také jako „Petraschova společnost“. Tvořili ji kriticky naladěni vědci a náboženští učenci, nespokojení s monopolem jezuitů ve školství. Přírodovědec Ignác Born byl iniciátorem vzniku Soukromé učené společnosti, která se v roce 1784 prezentovala jako veřejná Královská česká společnost nauk. Ve stejné době vzniká u nás první mecenášský spolek - Společnost vlasteneckých přátel umění v Čechách (1796), která položila podporu výtvarného umění základy dnešní Národní galerie.

Slovo mecenáš se v posledních desetiletích nepoužívalo a pro totalitní společnost byla jakákoli mecenášská či filantropická činnost něčím zruďným. Snad proto se dnes nemůžeme

zbavit poněkud nepřesného slova sponzor. Původ mecenášství nacházíme ve starém Římě. Jeho občan Gaius Cilnius Maecenas, původem Etrusk (žil asi v letech 70 - 8 před naším letopočtem), byl důvěrníkem císaře Augusta, který jej pověřoval velice často delikátními diplomatickými úkoly. Byl znalcem a milovníkem umění a své bohatství využíval k podpoře těch, kteří uměli, ale neměli prostředky. Významné básníky zbavil existenčních starostí a zavazoval je k podpoře Augustovy politiky, která směřovala k obnově starých římských ideálů. Mezi nejvýznamnější Maecenasem podporované básníky patřili Publius Vergilius Maro, Quintus Horatius Flaccus či Sextus Propertius.

U nás byl velmi známým mecenášem architekt Josef Hlávka. Díky jemu máme do češtiny přeloženo celé dílo Shakespearovo. Mnohá umělecká díla byla zachráněna tím, že je Hlávka kupoval do svých uměleckých sbírek a podpořil tak jejich autory. Sám přímo podporoval básníky, malíře a literáty (Aleš, Vrchlický, Zeyer, Dvořák, Sládek, Hynais), vkladem 25 000 zlatých zřídil Fond na postavení sochy sv. Václava na Václavském náměstí v Praze, podporoval i krajské spolky a financoval zahraniční studentské stáže.

Filantropie a mecenášství byly (a doufejme, že budou) projevem kultivovaných a vzdělaných osobností, které patří neodmyslitelně k rozvoji občanské společnosti v našich zemích. Bohužel mnohé z těchto osobností upadly v zapomnutí, především proto, že byly z hlediska třídního nepřijatelné. Odtud i stále přezíravý názor postkomunistické společnosti na významné osobnosti z řad české šlechty. Například František Antonín hrabě Špork (*1662, † 1738), jehož manželkou byla Františka Apolonie z nizozemské rodiny Sweerts, byl milovník myslivosti a vynalezl dokonce rychlopalnou ručnici. Jemu vděčíme i za uplatnění lesního rohu v české hudbě, byl zakladatelem „Mysliveckého řádu sv. Huberta“ a mimo to se staral o vzdělání obyvatel na jeho panstvích. Rozdával zdarma knihy, které nechal tisknout v jím založené a ve své době nejmodernější tiskárně v Lysé, sám knihy psal a překládal. Podporoval Petra Brandla, založil českou mědirytecskou školu, vydržoval vlašskou operu, založil klášter, lékárnu, lázně, útulek pro přestárlé lidi ze svého panství, vykupoval křesťany z tureckého zajetí a veřejně brojil proti čarodějnickým procesům. Díky jemu mohl Matyáš Braun, vynikající řezbář a sochař zkrášlit interiéry a okolí Kuksu i Lysé. A byl také svobodným zednářem. Jejich lóže patří také k tradici evropské i české občanské společnosti.

Spolky měšťanské nebyly zdaleka bezobsažnými a samoučelnými formami sdružování. Naopak. Nebylo lidské činnosti, nebylo občanských potřeb, aby se jich nějakým způsobem svou činností netýkaly.

V 16. století například vznikají sice většinou na náboženské půdě místní literátská bratrstva, která rozvíjela kulturu, filozofii, etiku, vzdělanost, školství, latinskou a českou literaturu, renesanční styl života, ale i úctu k Bohu, šíření ctností, zušlechťování dobrých mravů, svornost, lásku, mezilidské vztahy v duchu humanistické filozofie a morálky. Zdrojem příjmů všech těchto družení byly především sbírky a především pak odkazy těch občanů, kterým záleželo na rozvíjení vzdělání a kultury. Národnostní hlediska zde původně nesehrávala zásadní nebo rozporuplnou roli. Jistě, mnohé aktivity byly vytvářeny ve smyslu národního povzbuzení, ale nikdy ne ve smyslu nacionálním. Proto současně s určitými druhy spolků českých vznikají podobné spolky německé a naopak. Když vznikl Pražský Sokol vzniká v Liberci Turnverein. Když se v roce 1847 pořádala sbírka k založení české průmyslové školy, mezi největší přispěvatele patří město Olomouc a významný moravský podnikatel německého původu Vojtěch Klein. Dnes již nedokážeme zcela ocenit, jak významné bylo například založení „Jednoty umělců hudebních ku podpoře vdov a sirotek,“. Pochopitelně, že se jednalo o vdovy a sirotky po hudebnících. Ale koncerty, které byly pořádány právě touto občanskou institucí, nebyly ledajaké. Představovaly vrchol soudobého interpretačního umění, neboť hlavní roli zde hrál smysl dobročinnosti. A tak se veřejnosti dostalo kvalitního hudebního umění a ještě navíc zadostiučinění, že přispívala na sociálně významný počín. A tak se ve

vědomí veřejnosti pěstovala i odpovědnost občanská. Podobné spolky byly založeny i v jiných metropolích – Vídeň 1771, Londýn 1738, Berlín 1801.

MEZINÁRODNÍ ROZMĚR

občanských iniciativ byl vzhledem k uspořádání vztahů mezi státy velice důležitý. Zkušenosti a metody práce spolků a korporací nebyly izolovány. Dnes, kdy se objevují tendence označit přebírání zkušeností našimi neziskovými organizacemi od zemí na západ od nás, za opačný extrém oproti dřívějšímu nekritickému přebírání vzorů sovětských, je třeba říci i něco o mezinárodních vlivech.

Míra svobod občanských byla vždy obecně dána mírou svobod společenského života toho kterého evropského státu. Ale byly to právě skupiny občanů v tom či onom státě, které právě vybojovaly občanské svobody. Tak například v roce 1800 se Anglii podařilo přimět Iry, aby se vzdali vlastního parlamentu a svolili k jeho sloučení s parlamentem anglickým. Což vzbudilo mezi občany Irska vlnu nevole. V roce 1825 vzniká rozsáhlé občanské hnutí za ODVOLÁNÍ tohoto stavu. V angličtině tedy hnutí REPEAL. V čelo usilování se postavil irský poslanec a advokát Daniel O'Connell, který byl stoupencem demokratického, parlamentního řešení. Později vznikají desítky irských občanských iniciativ pod názvem REPEAL. Angličané byli nakonec donuceni ustoupit. Již v červnu 1847 otiskuje Havlíček v Pražských novinách článek o snahách Irů, což vyvolalo zděšenou reakci metternichovských úřadů. V roce 1844 se začaly spolky pod názvem REPEAL vytvářet i v Praze. Koncem roku 1847 jich zde bylo kolem šedesáti. Jejich cílem byly změny v církevním životě, změny národnostní, změny státoprávní a vytvoření podmínek pro rozšíření občanských svobod, zejména pokud se týče svobody tisku a spolčování. Tři muži byli v čele hnutí REPEAL. Dva Češi – filozofové Gauč a Havlíček (nebyl příbuzný s K.H.B.) a Němec Ruppert. Když Ruppert v roce 1860 zemřel, šel za jeho rakví s obnaženou hlavou jako první český novinář Jan Neruda. Bylo to vedení REPEALU, které vydalo v březnu 1848 provolání k pražskému občanstvu a svolalo památnou schůzi do Svatováclavských lázní. Dá se tak bez nadsázky říci, že český život občanský nebyl ovlivňován v 19. století pouze myšlenkou slovanské vzájemnosti, ale byl otevřen všem podnětům mezinárodním. Činnost REPEALU není dodnes zcela zmapována.

Irové dali občanské společnosti mnohé podněty. Jednak díky rozporům mezi Angličany a Iry vznikla koncem 19. století velká vlna vystěhovalectví Irů do Spojených států. Tehdy emigrovaly asi 4 miliony Irů. Objevily se i extrémní snahy řešit vzniklé problémy. V roce 1879 vzniká tzv. Pozemková liga, která používala brutální metody odporu. Ale současně s tím vzniká demokratická metoda občanské neposlušnosti. V roce 1880 se správce panství hraběte Erne v hrabství Mayo na západě Irska se zlou potázal při jeho nedemokratických metodách řízení panství. Irové navodili ovzduší občanské neposlušnosti a z místních usedlíků nikdo nebyl ochoten tomuto správci pomoci obdělávat pozemky, sklízet úrodu a ten se tak dostal do naprosté izolace. Musel dokonce později pod ochranou vojenského oddílu panství opustit. Onen správce se jmenoval JAMES BOYCOTT (+ 1897). Jeho jméno se stalo synonymem občanského odporu – od té doby víme, co to znamená něco bojkotovat.

Ani lynčování, tak jak je známe ze 17. a 18. století ze Severní Karoliny a Virginie, nemělo původně zcela nespravedlivý charakter. Irský soudce James Lynch v roce 1393 dal popravit svého vlastního syna i přes to, že ho soud neshledal vinným. Jeho syn byl skutečně vrah a lupič.

Organizace, která chtěla původně pomoci nedostatečně uplatňované státní moci na jihu Itálie a na Sicílii, se pojmenovala MAFIE. Již nedůstojným způsobem pokračovala ve své činnosti po vzniku Itálie v roce 1860 a je známa i její pozdější činnost v USA. Avšak MAFIE, která vznikla v českých zemích v roce 1915, byla čistou občanskou politickou iniciativou v duchu protirakouské opozice. Její první vůdce dr. Eduard Beneš i jeho nástupce Přemysl Šámal

vytvořili konspirativní organizaci, která nebyla rozhodně první svého druhu. Zajímavou kapitolou z historie občanské společnosti jsou TAJNÉ SPOLKY.

TAJNÉ SPOLKY

Tajné spolky, neboli tajné společnosti, tvořili ponejvíce rosenkruciáni, svobodní zednáři a ilumináti. Pochopitelně, že tyto občanské iniciativy měly mnoho důvodů proč byly tajné. V každém případě můžeme obecně konstatovat, že jejich největším přínosem bylo to, že se stát začal spolkovým životem zabírat. Smyslem utajení těchto společností a spolků nebyly úmysly nečestné. Jejich členové se mnohdy právem domnívali, že absolutistický stát například by neměl pochopení pro jejich úmysly pracovat pro všeobecné povznesení společnosti a pro její blaho. Navíc u tajných společností bylo jejich utajení někdy nutné pro jejich mezinárodní provázanost (svobodní zednáři), nebo pro nevhodnost běžné organizační struktury (volnomyšlenkáři).

Tak například svobodní zednáři jsou exkluzivní společností, jejichž vlastní idea spolčování vznikla z myšlenek osvícenství. Síla hnutí spočívá spíše ve vzájemném propojení elitních členů z oblasti politiky, kultury, finančnictví a vědy. Systém je dokonale utajován a obestřen nejrůznějšími rituálními zvyklostmi. U nás se zednářské lóže objevují již počátkem 18. století, nikdy však nebyly budovány na národním principu. Obecně pak fungují Velká lóže italská, Velký orient francouzský, Velká lóže anglická (pracující ve skotském rituálu) a některé další lóže. Jistou zvláštností u nás je to, že po roce 1918 se zednářské hnutí odtajňuje a vzniká mnoho drobných lóží, které se slučují v Národní velkou lóži československou, když ústřední lóží je lóže Jan Ámos Komenský pracující pod záštitou Velkého orientu francouzského. Angličtí zednáři ctí zásadu, že žádný jejich člen se nesmí zaplést do protistátního spiknutí a že lóže musí podporovat vládní politiku. Proto se také českoslovenští zednáři v roce 1938 rozpustili. Je třeba říci, že nacisté řadili zednáře do stejné linie jako židy a bolševiky, takže štvavá perzekuce postihla řadu příslušníků zednářských lóží. V roce 1946 dochází u nás k obnovení zednářských lóží, avšak po roce 1948 byla jejich činnost naprosto nemyslitelná. Proto se celá organizace uložila k jakémusi spánku a provedla i likvidaci majetku. Podobně dopadly i další organizace, které sice nepracovaly utajeně, ale byly zednářskému hnutí blízké - Liga pro lidská práva (založena 1930), Armáda spásy (založena v ČSR 1919), Volná myšlenka (1903), které byly vesměs zlikvidovány po roce 1948, i když se způsob jejich likvidace poněkud lišil.

Slýcháme-li dnes nejrůznější teorie o tom, že ten či onen politik je zednářem, a že ve skutečnosti pracuje pro nějaké vzdálené (rozuměj zahraniční) cíle, je zde spíše přání otcem myšlenky. Podstata zednářských lóží není v rozporu s usilováním společnosti občanské. Pouze tajemno je provázející znervózňuje příznivce systému Národní fronty.

Zajímavý je dále nejnutnější pohled na legislativu 18. - 20. století ve vztahu k občanským iniciativám.

OBČANSKÁ SPOLEČNOST A PRÁVO

Již římské právo znalo pojem **collegia**, což znamená také spolky stavovské a zájmové (veřejnoprávní) korporace, živnostenské cechy, sdružení zájmová či obchodní, společenstva kultová, bratrstva pohřební a charitativní organizace. Vesměs platilo, že **spolek nabývá způsobilosti k právům již tím, že se ustaví**. Pochopitelně, že právně byly uznávány spolky dovolené, ale svoboda spolčovací byla omezována jen výjimečně, zrovna tak jako byla postupně rozšiřována. I římské právo zná ovšem termín **collegia illicita**, což byly spolky nedovolené. A tak můžeme říci, že dějiny občanské společnosti jsou zároveň dějinami omezování a rozšiřování svobody sdružování.

„Občanská společnost je (...) i tou nejlepší pojistkou proti možnému nástupu autoritativních sil, které se vždy hlásí o slovo tehdy, kdy má společnost pocit otřesu či nejisté budoucnosti, a které mají pochopitelně tím lepší podmínky k ovládnutí země, čím více moci zůstává v centru. Komunisté dobře věděli, proč potřebovali ovládnout, zmanipulovat a podrobit si každý včelařský spolek...“

(Václav Havel - CO JE OBČANSKÁ SPOLEČNOST - projev 26.4.1999 v Minneapolis, USA)

Václav Havel věděl dobře o čem hovoří. Konec konců historie právních opatření ve vztahu k aktivitám občanů mu dává plně za pravdu. Snad jen dva zajímavé příklady.

Dne 11. května 1909 se ve velké zasedací síni Staroměstské radnice konala slavnostní schůze hudebního odboru Umělecké besedy. Mezi účastníky byli čelní představitelé hudebního života, akademičtí hodnostáři a četní činovníci kultury. S návrhem na postavení pomníku Bedřichu Smetanovi a na vydání jeho souborného díla včetně zřízení Smetanova muzea vystoupil Otakar Hostinský. Jeho snahy byly kulturní veřejností vřele přijaty a 5. prosince 1905 se konala ve Smetanově síni Umělecké besedy ustavující valná hromada nového spolku nazvaného „Sbor pro postavení pomníku Bedřichu Smetanovi“, později známější pod názvem „Společnost Bedřicha Smetany“(1931). Prvním předsedou byl Jaroslav Goll a k předním členům patřili například Karel Kramář, Max Švabinský, Karel kníže Schwarzenberg, Karel Kovařovic a mnozí další. V roce 1917 resignoval předseda František Goll na svoji funkci předsedy a na valné hromadě 24. 5. 1917 byl předsedou zvolen profesor František Táborský, dnes neprávem zapomínaný spisovatel, pedagog a znalec výtvarného umění. Bohužel na této valné hromadě se stal prvním místopředsedou Zdeněk Nejedlý. Dne 2. března 1924 se u příležitosti 100. výročí narození Bedřicha Smetany konala v Národním divadle velice slavnostní schůze za účasti T.G. Masaryka a jiných významných hostů. Mezi slavnostními řečníky nalézáme i Zdeňka Nejedlého. Jeho vystoupení se značně lišilo od ostatních projevů. Smetanu výkladem jeho díla násilně přiřadil ke stoupencům krajní levice. Již tehdy projevoval Nejedlý i přes svoji odbornou způsobilost velmi oddaný (později absolutně nekritický) obdiv ke Komunistické straně Československa a k Stalinově Sovětskému svazu. Tehdy zůstal jen u polemik v tisku. V průběhu dalších let si Nejedlý svými někdy až neuvěřitelnými aktivitami vydobyl v tomto sdružení velice pevné postavení. Původní záměry zakladatelů spolku byly splněny jen částečně. Bylo započato s vydáváním Smetanova díla, v roce 1936 bylo otevřeno Smetanovo muzeum ve Wihlově domě, pomník Smetanův byl před Smetanovo muzeum postaven až v roce 1984. To ovšem již 22 let spolek neexistoval!! V roce 1944 se spolek pochopitelně od vzpomínkových smetanovských oficiálních slavností distancoval. V roce 1949 byl postaven před další trauma: direktivně bylo rozhodnuto o vyhlášení „Smetanovy pětiletky“. Což pochopitelně vyvolala zřetelnou nevoli mezi členy. A tak v roce 1952 rozhodl ministr školství, věd a umění o novém statutu Muzea Bedřicha Smetany. Čímž byla elegantně zlikvidována činnost Společnosti Bedřicha Smetany, která se také v červnu 1952 „dobrovolně“ rozešla. O tom, kdo vymyslel „Smetanovu pětiletku“, či statut muzea, není třeba dlouze hovořit. Nejedlý dokončil svou myšlenku z roku 1924. Měl Smetanu jen pro sebe a zcela komunistického. Nějaký demokratický spolek by mu jen překážel. I tak se dá poroučet právu, i tak se dají znásilňovat géniové. Naštěstí pro ně i pro nás to nemůže skutečně ublížit jejich dílu.

V roce 1845 byl po dvouletém úsilí povolen v Praze spolek MĚŠŤANSKÁ BESEDA (po roce 1948 Pražská beseda) o jehož obdivuhodné stoleté činnosti, která přerostla mnohokrát i rámec hlavního města, by se dalo napsat mnoho. Snad právě proto nemohli komunisté použít způsob hodný Nejedlého. Existovala i praktičtější a rychlejší forma, použitá po roce 1948 proti spolkům. Výměrem referátu pro vnitřní věci a bezpečnost Ústředního národního

výboru v Praze ze dne 9. února 1952 byl tento spolek úředně rozpuštěn. Po 107 letech. My, kteří jsme tehdy nebo o něco později začali usedat do školních škamien, jsme byli předurčení k tomu, abychom se nikdy nedozvěděli, jak to ve skutečnosti bylo.

V 17. a v 18. století se absolutní rakouská monarchie právem obává nekontrolovanému sdružování občanů. Až do roku 1848 platilo, že státní zaměstnanci museli skládat přísahu o tom, že se nestanou členy tajných spolků. Až sám panovník měl právo udělit jednotlivým občanům souhlas s tím, aby se mohli stát členy zahraničních učených společností. Podobných anomálií bychom našli mnoho a logika jejich uplatňování je celkem jasná. Pravdou je také, že od počátku 19. století projevilo Rakousko velmi silnou státní podporu vznikajícím spolkům hospodářským, ale i osvětovým, vědeckým, kulturním a dobročinným. Proto také vzniká například v českých zemích již v roce 1828 v Radnicích u Rokycan první český čtenářský spolek. Mimochodem jeho zakladatelem byl muž, po němž by i dnes sáhla každá nezisková organizace. Byl básníkem a překladatelem. Napsal učebnici ruštiny a zabýval se velice podrobně cikánskou gramatikou – napsal o tom knihu. Byl v Radnicích od roku 1807 farářem a vydal rovněž slovník zlodějské hantýrky. Když navštívil Radnice v roce 1868 František Palacký, prohlásil, že právě zakladatel prvního čtenářského spolku v Čechách Antonín Jaroslav Puchmajer si tímto získal nesmrtelnou zásluhu.

Chaos v zákazech a omezeních spolkové činnosti vedl vídeňský dvůr k vydání DEKRETU DVORSKÉ KANCELÁŘE z 5. listopadu 1843, který má již charakter spolkového zákona. Po porážce revoluce roku 1848 byl vydán v roce 1849 prozatímní spolkový zákon, podle něhož mohly nepolitické nevýrobní spolky vznikat bez povolení úřadů s následnou ohlašovací povinností. V roce 1852 (přesně sto let před násilným rozpouštěním spolků komunisty) je vydán Spolkový zákon č. 253/1852 říšského zákoníku ze dne 26.11. Tento zákon byl však příliš svazující. Společnost si vynutila o 15 let později zákon O PRÁVĚ SPOLČOVACÍM. Jde o velice významný zákon. Jednak ho převzala v roce 1918 Československá republika a platil u nás až do roku 1951. **V Rakousku platí tento zákon dodnes - byl pouze novelizován v roce 1951. V našich podmínkách byl pochopitelně vydán zákon nový, který předpokládá, že masové organizace vznikají k „podpoře úsilí o výstavbu socialismu“ (zákon č. 68/1951 ze dne 12.7.).** Tento zákon zmocňuje stát dozorem nad tím, aby organizace *pracovaly v souladu s ústavou a se zásadami lidově demokratického zřízení*, organizace mají pracovat na základě „demokratického centralismu“ atd. Co následovalo netřeba opakovat.

ZAJÍMAVOSTI SPOLKOVÉHO HNUTÍ

Ještě počátkem 20. století bylo spolčování charakterizováno třemi základními pohnutkami. EGOISMEM, MUTUALISMEM a ALTRUISMEM.

Egoismem bylo chápáno spolčování za účelem plnění zistných tužeb účastníků. Mutualistickým spolčováním bylo chápáno spolčování za účelem jistých prospěchů jeho účastníků s vědomím, že svých prospěchů dojdou pouze tehdy, poslouží-li prospěchu ostatních. Altruistické spolčování předpokládalo takové spolčení, které neslouží prospěchu spolčovaných, ale výhradně prospěchu ostatních. Pochopitelně v praxi se tato zaměření prolínala, až postupem času se ustálily v praxi evropských i ostatních států moderní formy spolkové, nebo chcete-li sdružovací činnosti, jakou známe dnes. Mnohé principy se však po staletí nemění.

Vážme si veřejnosti. Veřejnost jest hlavním předmětem státního pokroku, poněvadž jen veřejností všem občanům se umožňuje, aby do ústrojí státního každý podle sil svých zasahoval. A zajisté onen stát spíše rychleji k ideálu svému pokročí, v kterém se politické uvědomění ve všech občanech vzbudilo, nežli onen, v kterém jeden nebo hrstka státníků v paragrafech zastaralých člunek státu

veslem svého rozumu řídí. Veřejnost jest spolu jediným prostředkem k poznání našich mravních neduhů a jich vyléčení.

Toto tvrzení bychom pravděpodobně podepsali i dnes. Je částí novinového článku z roku 1848. V polovině 19. století se u nás začíná formovat moderní občanská společnost. S rozvojem spolkové činnosti jde ruku v ruce jejich podpora. Demokratická společnost je vždy příznivě naladěna projevům filantropie a mecenášství. Konkrétní adresná podpora je předpokladem jejího účelného a kontrolovatelného využití, na rozdíl třeba od obecně pojatých státních dotací, které nejsou rozdělovány transparentně. Důležité bylo i to, že lidem, kteří podporovali iniciativy občanské, dostávalo se na druhé straně značného společenského uznání. Navíc si sami ve vlastním zájmu vhodně kontrolovali využití jimi investovaných prostředků. Forem podpory spolků, zrovna tak jako jejich činností, je nespočet. Například v 19. století vznikl SPOLEK STÁLČŮ. Šlo o spolek podporující vydávání vlastivědné literatury a jeho členové se zavázali ročně odevzdávat STÁLOU částku ve prospěch vydávání těchto knih. Součástí občanských aktivit byl vždy zájem o práva občanská. Společnost pro lidská práva, která vznikla v roce 1835 ve Francii, měla na počátku své činnosti 4 000 členů. Známa píseň „Bývali Čechové statní jonáci“ vznikla vlastně také díky spolku. V roce 1830 zakládá budoucí pražský primátor Dittrich podskalský spolek VÁRKA, později přejmenovaný na TÁBORKA. Jeho členem byl i podskalský regenschori František Lábler, který právě pro účely spolku složil zmíněnou píseň. Vznikají spolky s kuriózními názvy, ale s reálnými záměry. Spolek Evropa rozvíjel představu o státu, v němž budou dvě země – Čechy a Morava se Slovenskem (1854). Vzniká Spolek cnostných, ale i Spolek pro péči o propuštěné vězně. V únoru 1862 se koná první valná hromada české tělovýchovné jednoty SOKOL v Praze. Ještě v tomtéž roce vzniká Sokol v Brně a v roce dalším dokonce i v Lublani. Tak silná byla myšlenka sokolská. Avšak po devadesáti letech je po Sokolech. V roce 1952 začal platit zákon č. 71/1952 „O organizaci tělesné výchovy“.

Mezi naše nejstarší spolky patří například také Meteorologický spolek na Moravě (1816), Slezská společnost pro povznesení vlastenecké vzdělanosti (1803). Zajímavé názvy mají spolky Zoologická stanice u rybníka Dolnopočernického (1888), Theosofický spolek v Praze (1897), Spolek českých zvěrolékařů pro země Koruny české (1899) či Spolek hornický a hutnický v Moravské Ostravě (1877) a mnohé další. Řada spolků vzniká na půdě církví. Mnohé neslouží pouze účelům církevním, ale mají zcela širší platnost. Vznikají i spolky s výraznými rysy samaritánskými. Mimochodem je třeba si i dnes připomenout, proč Ježíš připomíná na příkladu chování obyvatele Samarry princip milosrdenství a pomoci bližnímu. Krvácejícího muže zanechali u cesty z Jeruzaléma do Jericha lupiči. Nevšimavě přešel kolem levita i kněz, až Samaritán(Samařan) ošetřil jeho rány a odevzdal jej s jistou částkou peněz do péče majitele blízkého hostince se slovy: **postarej se o tohoto muže. Bude-li to stát více, zaplatím ti, až se budu vracet.** Udělali byste to také tak?

ČSR 1918 – 1938 ZEMĚ OBČANSKÝCH SVOBOD

První dvě desítky let samostatného Československa na svého přísného a objektivního historika sice stále ještě čekají, avšak v rozporu s historickou skutečností není tvrzení, že Československá republika byla v té době zemí rozsáhlých občanských svobod. V republice pochopitelně pokračují v činnosti spolky tradiční, avšak vznikají nová sdružení a dochází ke značnému rozšíření jejich činnosti. V zemi se objevují spolky mezinárodní, pracující na bázi kulturní výměny. Jsou zakládány odbočky PAN KLUBŮ, Rotariánů, Spolků všech lidí – vzniká řada sdružení pro pěstování styků mezi národy. Zde stojí za to poznamenat, že právě **u nás (1925-1926) vznikla myšlenka hnutí Panevropského. Myšlenku tu podpořil mimo jiné i prezident Masaryk a následně vzniklé občanské sdružení Panevropská unie Čech a Moravy (1926), které bylo obnoveno po roce 1989. Zásady hnutí, jak je formoval syn Japonky a rakouského diplomata Coudenhove-Kallergi**

v Poběžovicích, se nikoli náhodou podobají zásadám, na nichž je postavena Evropská unie. Již z tohoto důvodu bychom měli chtít vstoupit do EU hrdě, ale hlavně rychle.

Značný rozvoj prodělávají spolky turistické. Prvním turistickým sdružením v našich zemích byl v roce 1886 založený spolek „Pohorská jednota Radhošť“ ve Frenštátě na Moravě. V roce 1888 byl založen „Klub českých turistů“ v jehož čele stál Vojta Náprstek. V roce 1930 vlastnil Klub československých turistů 90 objektů (chat, hotelů, útulen a restaurací), postavil stovky mostů, rozhleden, označil a vytyčil tisíce kilometrů turistických tras a stezek. Klub začal již v roce 1889 s budováním turistických nocleháren. Jen v roce 1929 spravoval 644 nocleháren, v nichž v tomto roce evidoval 329 858 noclehů. Vlastnil i 20 hradů a zámků, další měl ve své správě. V roce 1930 bylo u nás 15 velkých turistických organizací, přibližně se 160 000 členy. Z toho byla polovina členy Klubu českých turistů tvořících 330 odborů. Klub vlastnil jen v pozemcích 340 hektarů a jeho majetek byl velice rozsáhlý.

Druhým největším turistickým klubem byl Hauptverband deutscher Gebirgs - und Wandervereine s 69 000 členy. V roce 1882 se koná první Vsesokolský slet na Střeleckém ostrově, kde se představilo 750 cvičenců. V roce 1923 má Sokol 603 903 členů, v roce 1929 629 136 členů ve 3 130 jednotách. Sokol vlastnil 843 tělocvičen a jenom na příspěvcích vybíral ročně přes milion korun.

K hnutí sportovnímu je třeba připočítat ještě Dělnické tělocvičné jednoty, Jednoty orelské, tělocvičné odbory hasičské a střelecké, národně sociální, Selské jízdy, Federované dělnické tělocvičné jednoty, Německé tělocvičné spolky, Židovské tělocvičné spolky a další drobné organizace.

V roce 1911 se začíná v Čechách rozvíjet skauting, v roce 1914 je založen první samostatný spolek „Junák – český skaut“. V roce 1930 má Svaz Junáků – skautů 34 253 členů.

Výrazným rysem občanské uvědomělosti byla práce dobrovolnická. Konec konců existence všech spolků byla již tradičně založena na dobrovolné obětavé práci, ať již to bylo na poli kultury, vědy, umění či sportu. Dobrovolnictví bylo značně rozšířeným jevem v oblasti péče o zdraví občanů. Zde měla velmi silné postavení Společnost Československého Červeného kříže - v roce 1930 v ní pracovalo přes 35 000 samaritánů a samaritánek. Dorost ČsČK sdružoval v té době 483 000 členů. Pracovalo zde značné množství spolků, charitativních organizací, vytvořeno bylo i Ústředí dobrovolných sociálních a sociálně zdravotních spolků. V něm byly sdruženy stovky zdravotnických a sociálních organizací. Již v roce 1859 zakládá J. E. Purkyně „ Spolek českých lékařů“, od roku 1888 pracuje „Ústřední jednota čs. lékařů“, která měla v roce 1930 celkem 35 žup(odboček).

K tomu všemu je třeba přičíst tisíce drobných spolků počínaje hasičskými a konče čtenářskými a pěveckými. Nebylo u nás obce, jejíž společenský život by se neodvíjel od existence dobrovolných sdružení občanů. Bylo zcela běžné, že v obci mající okolo 5 000 obyvatel bylo 30 i více sdružení. Mnohá z nich měla i své ústřední orgány. Byly to však orgány reprezentativní, konzultační, informační, v žádném případě orgány nadřízené nebo reprezentující celé hnutí. Občanský sektor byl v té době něčím, co snese označení sůl země. Byl nositelem potřebného rozvoje společnosti, nesl v sobě i nutné dávky konzervatismu, pečlivým dodržováním tradic udával i společenský tón a zároveň zajišťoval rozvoj vědění, kultury a sportu. Byl naprosto svobodný, samostatný a měl plnou podporu státu. Byl i pečlivým strážcem demokracie, elementem, s nímž museli všichni počítat. Jelikož se neprezentoval jako jednotná organizace, ale prostupoval napříč společnostmi, byl vnímán velmi silně, avšak nikoli jednotně. V demokratické zemi neměl ani nikdo potřebu jeho sjednocování, neboť zde nebyl ani zájem na jeho centrální ovlivňování. Nebyl ani vnímán jako celek a sám se tak ani nekonstitoval. Tento systém byl pochopitelně naprosto nepřijatelný pro systém, který chtěl mít všechno (a všechny) pod kontrolou. Proto musela vzniknout Národní fronta. I to patří k historii neziskového sektoru.

OBČANSKÁ SPOLEČNOST A POLITICKÉ STRANY

Takový taneční sál s jevištěm a přilehlými prostorami v obci, to bylo terno. Většinou patřila tato zařízení obcím, nebo spolkům. Někdy i politickým stranám. Nikomu to nevadilo, na jeho využití se v obci vždy dohodli. Majitel věděl, komu sál půjčuje, avšak nezajímalo ho, co si při jeho využití nájemci povídají. Posléze byla všechna tato a podobná zařízení zestátněna. Spolky a korporace, konec konců i obce přišly tak o milionové majetky. Podstatou tohoto znárodnění nebyl ani tak zájem ekonomický jako snaha, aby majitel nemohl sám a nekontrolovaně o jeho využití rozhodovat.

Po roce 1948 byly ony tisíce spolků plošně zrušeny či formálně převedeny pod ROH a centrální instituce. Důležité posty v těchto organizacích byly obsazovány podle zásad politické práce ve společenských organizacích s využitím zmíněné již formy Národní fronty.

Pochopitelně, že v období do roku 1939 projevovaly politické strany zájem o spolkové hnutí a některé politické strany vytvářely přímo své vlastní korporace. Ale vzhledem k mnohotvárnosti občanské společnosti nebylo možné, aby si nějaká politická strana uzurpovala právo na „majetnictví“ nějaké hnutí či společenství. Takže politické strany a občanský sektor existovaly vedle sebe, prolínaly se, vzájemně se ovlivňovaly, řešily případné problémy, spory, spolupracovaly. Vztah mezi politickými stranami a občanským sektorem nebyl nijak definován a nikdo se ani o jeho definici nepokoušel. Pochopitelně, že vznik národního státu, kterým Československo bylo, nastolil novou společenskou situaci. Stát hledal v některých občanských iniciativách oporu. Našel ji u Sokolů, u legionářských spolků, avšak jak se polarizoval politický život, tak se začal polarizovat i život spolkový. Zejména vznikem krajní levice po rozdělení české sociální demokracie v roce 1921 (vznikem KSČ) dochází i k ideové diferenciaci v odborovém hnutí, ve sportovní činnosti, v mládežnickém hnutí i v dalších oblastech. Tato polarizace byla pochopitelně na škodu věci. A tak máme například pravicové skauty (Svaz Švehlových junáků skautů Československa) i rudé skauty (Spartakovi skauti práce). Podobné příklady bychom našli ve sportu a u dětských a mládežnických organizací. Pozitivně působí naopak mezinárodní anglosaské organizace (YMCA), politice státu pomáhají i spolky s mezinárodní účastí podporující emigranty. Ve dvacátých letech emigraci vyvolané bolševickým převratem v Rusku, později pak podporou pokrokové emigrace německé, která vznikala v reakci na rozvoj nacionálního socialismu v Německu. Díky tolerantní politice státu vznikají i spolky bezvěrců a ateistů, rozvíjejí se spolky ruských, ukrajinských a jihoslovanských emigrantů, ale také vznikají nové spolky německé a židovské, rozšiřuje se i organizovanost nekatolických věřících. Obecně se dá říci, že v situacích, kdy se politické strany začaly snažit o jakési „přivlastnění si“ občanských aktivit, nedělo se tak ve prospěch občanské společnosti jako celku.

Doba od roku 1918 do roku 1938 bývá označována jako „zlatý věk“ spolkového života. Ten dostal první hlubokou ránu okupací našich zemí nacistickým Německem. Ledva se po roce 1945 začalo občanské hnutí vzpamatovávat, dostalo další smrtelnou ránu. Je podivuhodné, jak se dokázala občanská společnost konstituovat po roce 1989. I když zdaleka ještě nedosáhla rozmanitosti, pestrosti i postavení spolkového života první republiky. Krátká naděje na obnovení spolkového života se pochopitelně objevila i po lednu 1968.

Politické strany v demokratickém státě by měly zajišťovat svou činností především to, aby se občanská společnost mohla rozvíjet svobodně v rámci přijatého zákonného rámce. Jakékoli „okupování“ občanských aktivit nikdy k ničemu nevedlo, naopak. Jiný vztah je mezi neziskovým sektorem a státem. Potřebují se vzájemně, avšak patří vskutku ke státnickému umění obou stran (započítáme-li podnikatelský sektor tak tří stran) nalézt citlivě oboustranně prospěšné formy zájmů a způsobů spolupráce. Jakékoli podceňování, protěžování, přeceňování a spekulování k ničemu nevede. Občanský sektor v minulých staletích dokázal zcela jednoznačně, že dokáže plnohodnotně vyplnit prostor nabídnutý mu demokratickým

státem především ku prospěchu občanů samých a v zájmu ušlechtilých záměrů státních. Z toho bychom měli vycházet.

MÁME NA ČEM STAVĚT

„...myslím, že člověk nemusí být velkým ekonomem či počtářem, aby přišel na to, že občanská společnost se vyplácí...většina neziskových aktivit neslouží jen těm, kdo se jich účastní, ale přináší obecný prospěch, tedy výsledky, z nichž se tak či onak můžou těšit všichni...jednou ze základních dimenzí občanské společnosti a zároveň jednou z forem či podmínek jejího rozvoje je tedy decentralizovaný stát...

(Václav Havel – CO JE OBČANSKÁ SPOLEČNOST – projev 26. 4. 1999 v Minneapolis, USA)

NĚKOLIK GENERACÍ OBČANŮ NEMĚLO MOŽNOST POZNAT SKUTEČNOU PODSTATU OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI, JEJÍMŽ ZÁKLADEM JSOU SPOLEČNÉ SDÍLENÉ A PROVĚŘENÉ HODNOTY DEMOKRATICKÉHO ŽIVOTA VLASTNÍM POZNÁNÍM A VLASTNÍ ČINNOSTÍ.

I ve sjednocené Evropě se žádný stát nehodlá zbavovat své národní identity. Jejím zdrojem je také společně sdílená historická paměť. Potřebujeme ji osvěžit. Potřebujeme znát a poznat to, co jsme se ve škole neučili. Tedy i to, jak to dělali ti před námi. Dnes víme, že je toho dost, co můžeme položit na společný evropský stůl. Avšak je třeba si umět přiznat i to, že mnohému se musíme učit. Ani opatření o přednosti chodců na přechodech nezajistilo, aby se obě strany, chodci a řidiči chovali v duchu úmyslu zákonodárce. Občasné zmatky na silničních přechodech jsou jakýmsi symbolem stavu, který panuje v neziskovém sektoru, včetně jeho postavení ve společnosti. Až někdy najdete doma na půdě fotografii svého pradědečka v uniformě Spolku veteránů bitvy u Lipska (vznikl v roce 1873), vězte, že členové tohoto spolku neplnili pouze úlohu být pestrým doplňkem ve slavnostních průvodech a při podobných příležitostech. Stavěli také pomníky a udržovali je. Zajímali se o vdovy a sirotky a snažili se jim i dary ulehčit jejich krutý osud. Vytvářeli společenství, na které se mohla spolehnout obec či město. Neb oni byli nositeli znalostí o tom, jak kruté jsou vřavy válečné a jakou hodnotu má život. Podle toho se také chovali. Mnozí předčasně vospěli zkušenostmi válečnými. Díky jim přinášeli i do společného života obce potřebnou uvážlivost, hodnotu vztahů a jistoty. Jelikož tohle neměli napsáno ve stanovách, nepřijdeme na to při studiu písemností spolku. Ale přijdeme na to při studiu historie obce.

Ona ani Obec baráčníků nebyla spolkem, který by chtěl okolí zvěstovat, že všichni jeho členové jsou majiteli domků. Oni se baráčníci starali nejen o své domky, ale i o to, aby si každý uměl zamést před vlastním prahem. Starali se i o to, co je za plotem jejich zahrádek a dvorků.

A takto bychom mohli nechat před vašimi zraky defilovat jeden spolek za druhým. To však není úmyslem vydavatelovým. Podrobné svědectví o tradicích společnosti občanské zůstalo zachováno. Je zakódováno v našich myslích a jde jen o to, abychom mu dali možnost vyplout na povrch. Což ve svých důsledcích nám usnadní navázat na tradice, rozvíjet vše pozitivní a obohacovat se navzájem. Vždyť také i právě proto, jsme ta naše sdružení zakládali. Pouze jsme mnohé netušili a mnohé nevíme. Ale opravdu máme na čem stavět. Jen nálety křovin je třeba odstranit z jinak pevných fundamentů.

březen 2002, Petr Anderle

Použitá literatura:

PRAŽSKÉ SPOLKY - Scriptorium Praha (M. Lašťovka, B Lašťovková, T. Rataj, J. Ratajová, J. Třikač) 1998
Soupis archivních pramenů k dějinám Němců v České a Slovenské republice – 1.-10. díl, Ministerstvo zahraničních věcí ČR Praha 1993
Od středověkých bratrstev k moderním spolkům – Scriptorium Praha 2000
Československá vlastivěda 1.-10. díl, SFINX Praha 1890
400 let knihařských spolků - historické a moderní knihařství – Národní technické muzeum Praha 2001
Zpráva MATICE MORAVSKÉ - Tiskem Karla Winikera - 1860 Brno
Čtení o roce osmačtyřicátém - Eduard Bass - F.Borový 1948 Praha
Soupis odborných spolků a vědeckých institucí v českých zemích (1860-1918) - Jana Mandlerová, ČSAV 1973 Praha
Stručné dějiny Sokolstva 1862-1912 Ladislav Jandásek - Jan Pelikán, 1946 Praha
Tvůrci českého zázraku – Miroslav M. Hlaváč AGENCY 2000 Praha
Rozbřesk podnikatelů - M.Myška – Moravská expedice 2000 Moravský Beroun
František Palacký(1798-1876) – Jiří Kořalka Argo 1998 Praha

Poznámka: Díky vzácnému pochopení a spolupráci se Státní vědeckou knihovnou Olomouc zpracovalo občanské sdružení VLASTENECKÝ POUTNÍK kompletní bibliografii publikací týkající se spolkového života a neziskového sektoru z let 1750-2002 (včetně odkazů na články v časopisech). Zájemcům z řad NNO ji na požádání poskytneme na kontaktech tel.: 0654/30 50 10, 0646/73 30 04 nebo e-mailem: petr.anderle@tiscali.cz.